

KISS GY. CSABA (1945) Budapest

KISS GY. CSABA

A magyar '56 irodalmi emlékezete Közép-Európában

(Vázlat)

A Time magazin 1957. január 7-i számának címlapján az előző év embereként a magyar szabadságharcos (Hungarian Freedom Fighter) képét láthatjuk. Jean Cocteau, a jeles francia költő emlékezetes képversében írja: „Drága magyarok, ti csillagok az égítettek között.” 1956 és 1957 fordulóján a világ számos táján és nyelvén tömérdek vers látott napvilágot a magyar forradalomról. Csak a versantológiákat tekintve 1957 és 1959 között megjelent például franciául, olaszul, angolul, spanyolul (még külön Argentínában is), továbbá norvégul és svédül. Történelmünkben ritkán fordult elő, hogy így végighullámozt a nemzetközi közvéleményben, sajtóban és művészetekben, irodalomban egy nálunk végbement esemény visszhangja, hogy annyi jelentős újságíró, író és költő ragadott tollat ebből az alkalomból. A visszhang fölérősítését és terjesztését természetesen a 20. század közepén az információ közvetítésének a korábbiaknál jóval kedvezőbb feltételei tették lehetővé. Már ahol nem gátolta általi monopólium az információ terjedését, mint a kommunista diktatúra országaiban.

A magyar művelődéstörténet jószerivel föl sem dolgozta a számottevő mennyiségű publicisztikai és irodalmi anyagot, amelynek hatalmas szövegtömegében világirodalmi értékű szövegeket (verseket, elbeszéléseket, riportokat) éppúgy találunk, mint triviális alkotásokat, fölületes tudósításokat. Jelentős kísérlet volt Tollas Tibor munkája, aki 1966-ban *Gloria victis* címmel emlékezetes magyar nyelvű antológiát állított össze a magyar forradalmat idéző költeményekből.

E rövid vázlatban csupán arra a Közép-Európára korlátozom az áttekintést, amely a jaltai határok között a Szovjetunió befolyási övezetéhez tartozó országokat (az akkori Német Demokratikus Köztársaság kivételével) és a hasonló politikai berendezkedésű Jugoszláviát jelenti. Arra a területre, amelyet akkoriban szívesen neveztek Kelet-Európának – Nyugaton is. Ez a régió sajátos mentális történelmi örökséggel rendelkezett, amelyben ott voltak a nemzeti identitás bizonytalanságai és az állami függetlenség hiányának tudata. Különböző módon kellett elviselnie ezeknek az országoknak a náci Németország agresszióját, majd a második világháború befejezése után a kommunista totalitarizmus rendszerét. A Szovjetunió által hozott diktatúra kialakítása azzal a tapasztalattal is szembesítette az itt élőket, hogy civilizáció tekintetében egy náluk kevésbé fejlett központnak lettek alávetve.

Miután még a közép-európai térségre szűkített vizsgálat is meglehetősen sokféle, különböző időben és helyen – odahaza és emigrációban – született szövegeket jelent, csupán néhány figyelemre érdemes jelenséget kísérek meg számba venni. A fő kérdés: miképpen formálódott a magyar '56 képe térségünkben? Külön elemzést érdemelne a versek toposzkészletének vizsgálata, amitől ezúttal eltekintek. A szövegek első csoportját a „tanúságtételek” jelentik, olyan szerzők írásai, akik az események személyes tanúi lehettek. Ezek a beszámolók egyben tanulságos történeti források. Ide kapcsolódnak a közvetlenül a magyar forradalomra reflektáló, 1956 őszén született versek. A következő csoportba tartoznak az emigrációban született irodalmi alkotások, bizonyos tekintetben a regionális szolidaritás kifejezései, a közös sors tudatosításai. Ezen túl szeretném bemutatni, miképpen alakult térségünk emlékezetében a magyar forradalom vissza-visszatérő képe. Összefoglalva elmondható, hogy e sokrétű visszhang részletei viszonylag kevésbé lettek föltárva. Az értelmezéshez természetesen minden esetben szükséges a recepció eltérő helyi körülményeinek, feltételeinek érzékeltetése, hiszen nyilvánvalóan jelentős volt a különbség például a korabeli Jugoszlávia, Románia, Csehszlovákia, illetőleg Lengyelország között.

Különös jelenségnek tekinthetjük, részben véletlennek, hogy a forradalom napjaiban több jeles közép-európai tollforgató járt Budapesten. Így például Adam Ważyk¹ lengyel költő, aki október 23-án érkezett Budapestre a Magyar Írók Szövetségének hivatalos vendégeként, és a repülőtérről egyenesen kivitték a tüntetésre. Veres Péter után szólott a Bem téren, ám szavait az akkori szerény

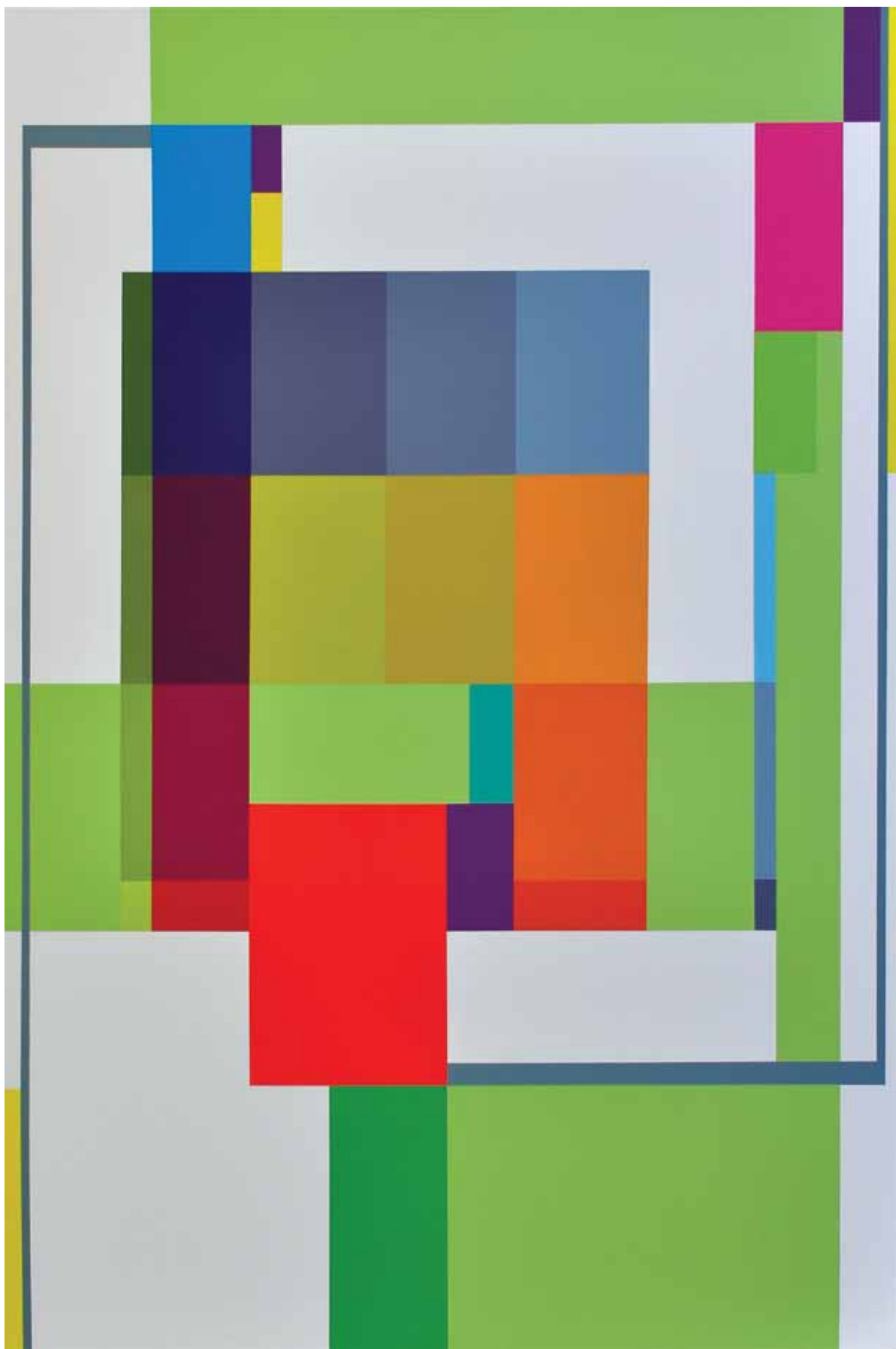
hangosítási körülmények miatt csak a közvetlen közelében állók hallhatták. Valószínűleg október 28-án tért haza repülőgéppel Varsóba.

A lengyel fővárosból érkezett Budapestre Dobrica Cosić szerb író,² aki a belgrádi Borba című lapnak küldött tudósításokat az eseményekről. Valójában a megalakuló Nagyvilág című folyóirat ünnepeire érkezett, a Kultúrkapcsolatok Intézetének vendégeként, Füsü József író vitte őt a margitszigeti Nagyszállóba (Adam Ważyk szállása is itt volt). A belgrádi lapnak a november 7-ától a 13-i számáig jelentek meg beszámolóí Budapestről.³ Cosić meggyőződéses kommunista, aki megdöbbenéssel és rokonszenvvel figyeli az eseményeket. Elsősorban élményeiről kíván számot adni. „Tényleg, Magyarországon felkelés van, mégpedig szenvedélyes akarattal és szilárd elhatározással telített felkelés a nemzeti függetlenség kivívásáért. Ezért harcolnak itt kommunisták is és a szocializmus ellenségei is, Horthy emberei és az egyéb jobboldali elemek is.”⁴ Az egykori partizán rokonzenve és a jugoszláv szemüveg kívánalmi. A később hozzáfűt magyarázat szavai szerint: „1956. október 23-a után Magyarország, mindazáltal ami történt, és ami a jövőben történik, a világ lelkiismeretének a vizsgálója lett, a forradalmi becsület, a marxista és a politikai érettség vizsgálója; a demokrácia és a szocializmus, valamint a haladó erők és az emberiség törekvéseinek vizsgálója.”⁵ Nem kevés bizonytalanság is érezhető szövegéből, a szerző kifejezi aggodalmát, hiszen a nemzeti szimbólumok megjelenésében nacionalizmust lát, és szélsőségesnek tartja a vele egy szállodában lakó lengyel költőt, aki azt magyarázza neki október végén, hogy Kádár és Nagy Imre mellé kellene állni. Október 31-én azután sürgősen hazahívták a magyar fővárosból. Ma már tudjuk, hogy újságírói megbízatása mellett más feladata is volt, Aleksandar Ranković jugoszláv belügyminiszternek kellett elemző jelentést készítenie. Dragoljub Todorović belgrádi ügyvéd és közíró mondta el néhány éve egy interjúban, hogy Cosićot a mindenható UDBA-főnök bízta meg ezzel.⁶ A terjedelmes jelentésnek csak kisebb része jelent meg könyvében, és elemzése nem kis mértékben hozzájárult ahhoz, hogy Tito és a jugoszláv vezetőség kemény álláspontot foglaljon el a Magyarországon lezajlott eseményekkel kapcsolatban.

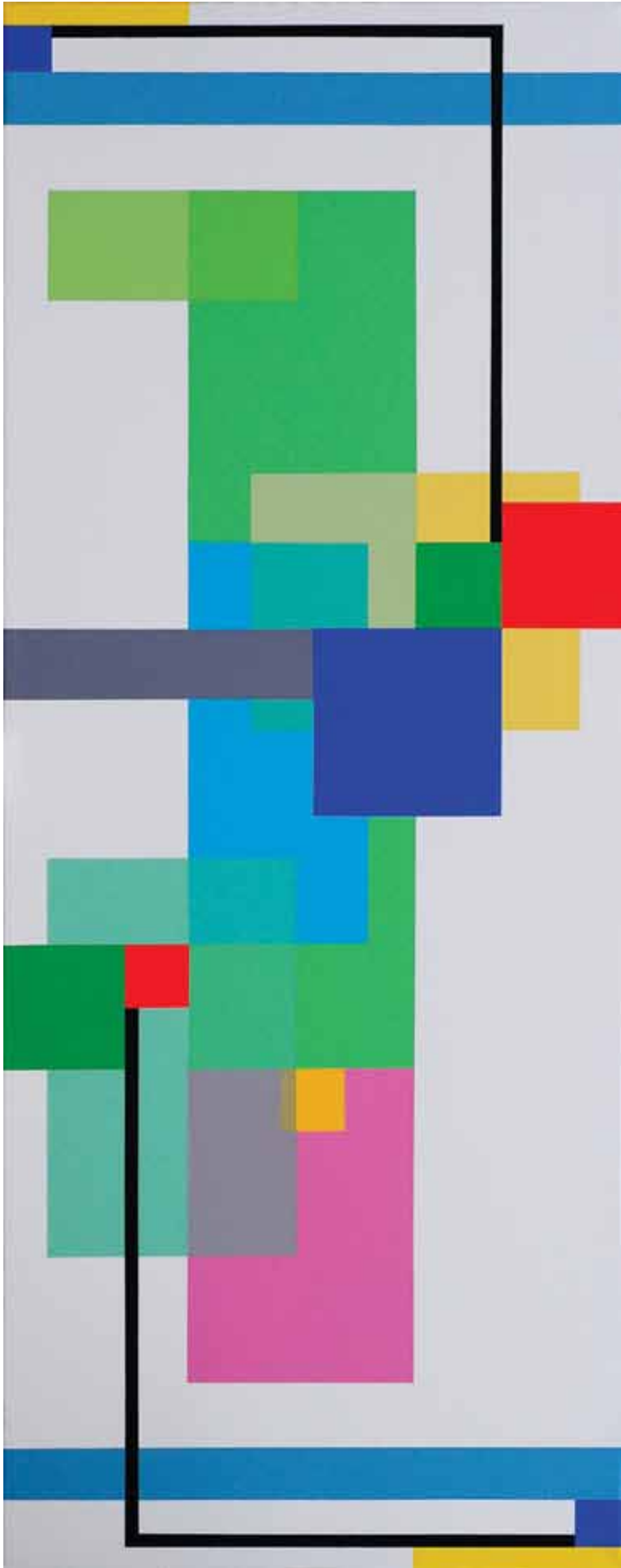
Szlovéniával kapcsolatban említi Peter Vodopivec történész, hogy nincs adat arról, miként értékelték az eseményeket a szlovén értelmiségiek.⁷ Csupán a kitűnő költőnek, Edvard Kocbeknek korabeli naplófölgjegyzését említi, miszerint: „Korunk egyik leginkább sorsdöntő eseménye” (a ljubljana Nemzeti és Egyetemi Könyvtár Kézirattára alapján).

Hanna Adamiecka,⁸ a Sztandar Mlodych című lengyel ifjúsági lap újságírója október 27-én érkezett vérszállítmányt hozó repülőgéppel Budapestre. Lelkes ifjú kommunista aktivista volt, őt szintén magával ragadta a magyar forradalom, és hétrészes riportsorozatot közölt a látottakról. Budapesten kívül járt a dunántúli országrészben is. November 11-én sikerült Belgrádon keresztül visszamennie Lengyelországba. A *Láttam Magyarországot (Widziałam Węgry)* című sorozatának folytatását a cenzura nem engedélyezte. Őszinte együttérzéssel, a magyarok iránti szeretettel írt a látott-tapasztalt eseményekről, az emberekről: „soha nem szűnik meg hálám a magyar forradalom iránt”. December 10-én Wrocławban a Wera Kostrzewa Klubban beszélt élményeiről zártkörű előadásban *Magyarország 1956-ban* címmel. Ennek az előadásnak megmaradt a magnófelvétele, ezt majd 1986-ban jelenteti meg kazettán a független (szamizdat) Niezależna Kiadó. A másik fiatal lengyel újságíró a Moszkvában egyetemet végzett Wiktor Woroszyłski⁹ volt, ő október 30-án érkezett meg Budapestre a Nowa Kultura című hetilap képviseletében. Lelkes kommunista ő is, aki számára szintén meghatározó jelentőségű lett a találkozás a magyar forradalommal. *Magyarországi napló (Dziennik węgierski)* című írása eredetileg cikkek sorozata, amely – később újabb és újabb kiegészítésekkel könyv formában látott napvilágot¹⁰ – a legszínvonalasabb, irodalmi értékű tanúságtétel a magyar '56-ról. Gömöri György szerint az ENSZ magyar helyzetről készült jelentésében is szerepelnek részletei.¹¹ A lengyel fiatalember nem először járt Budapesten, itt volt az 1949-es Világifjúsági Találkozón is, mindenhova igyekezett elmenni, ahol történt valami. Járt az utcát, fölkereste Lukács Györgyöt, elment a Parlamentbe. Beszámolója izgalmas, lüktető szöveg, a remény és keserűség szavaival.

Magától értetődő, hogy a lengyelországi és – főleg ! – magyarországi eseményeket Romániában nagy érdeklődéssel figyelte mind a politikai hatalom, mind az értelmiség, elsősorban pedig az egyetemista fiatalság. A forradalom idején Budapesten járt külföldi írók közé tartozott Mihai Beniuc, a Román Írószövetség első titkára.¹² Hazatérve jelentésben számolt be tapasztalatairól a Román Munkáspárt Központi Vezetőségének. A második szovjet invázió után két pártvezető, Gheorghiu Dej

Szögletes harmóniák 1., (Tavaszi), 2015

Szögletes harmóniák 2., 2015

és Valter Roman titkos látogatása alkalmával járt velük ismét a magyar fővárosban.¹³ November 26-án Kolozsváron a Bolyai Egyetem aulájában tartott – nagy többségben román értelmiségiek előtt – tájékoztatást hivatalos román szellemben a magyarországi eseményekről, említvén, hogy megjelent Budapesten az irredenta szellem is. Voltak azonban fiatal román írók, akik kifejezték valamilyen formában rokonszenvüket a magyar forradalom iránt. Elsőként Paul Gomát (1935), a későbbi emigráns író érdekes szóba hozni, aki demonstratívan visszaadta ekkor tagkönyvét a kommunista ifjúsági szervezetnek. Rajta kívül Alexandru Ivasiuc (1933–1977) prózaíró és Stefan Augustin Doinas költő (1922–2002) nevét lehet megemlíteni. Mind a hárman megadták az árát a rokonszenv kinyilvánításának, kitagadást, börtönt szenvedtek kiállításuk miatt.

Oldrich Tuma cseh történész meggyőzően bizonyítja, hogy Csehszlovákiában az életszínvonal stabilizálása és az értelmiség (Írószövetség) tavaszi elégedetlenkedésének taktikus leszerelése után a Magyarország elleni októberi propagandakampány idején a cseh értelmiség a teljes passzivitást választotta.¹⁴ A prágai tavasz egyik meghatározó alakja, Zdenek Mlynár így emlékezett erre vissza az emigrációban: „...mi, kommunisták, akkor valóban féltünk”.¹⁵ Jozef Leikert szlovák történész, író dolgozta föl a szlovák írók kortársi reakcióit.¹⁶ A szovjet inváziót támogató nyilatkozatot több mint ötven cseh és szlovák író aláírta. Évtizedekkel később a szerzőnek személyes beszélgetés során többen kifejezték, hogy mennyire sajnálatosnak tartják a kollegialitás akkori elmaradását.

Ami a forradalom műalkotásokban megörökített képet illeti, kétségkívül a lengyel irodalomé az első és a mennyiséget tekintve is meghatározó hely. Külön fejezet. Több antológiában is olvashatók – lengyelül és magyar fordításban – a szövegek.¹⁷ Az események két lengyel tanúja versben örökítette meg emlékeit. Adam Ważyk *Qui tacent clamant* című verse a Nowa Kultura című lapban jelent meg november 25-én: „Veletek voltam aznap, mikor a Bem szobornál / magyar és lengyel zászlók alatt ujjongtatok” (Gömöri György fordítása) – kezdi a költő versét, s a befejezés egyfajta szellemi számvetés befejező akkordja: „a végső mítosz összedőlt. De Bem emléke él.” Wiktor Woroszyński volt az események másik szemlélője. A *város* címmel írt versében így foglalta össze a korabeli Budapestről magával vitt képet: „nézni a sebet és tudni: fáj, tudni és látni tanú-szemmel” (Zsille Gábor magyarítása).

Önmagáért beszél a válogatott lengyel névsor, csak a korabeli literatúra élvonalához tartozó szerzőket említve: Zbigniew Herbert, Jaroslaw Iwaszkiewicz, Wislawa Szymborska, Julian Przybos, Mieczyslaw Jastrun, az emigrációban élő Czeslaw Milosz, aki *Antigoné töredék* című versét ajánlotta a magyar munkások és diákok emlékének.

Kortársi reflexiónak tekinthetjük Veno Taufer fiatal szlovén költőnek (1956–57-ben a Tribuna című diáklapot szerkesztette) a magyar forradalomról szóló, 1956. november 3-i keltezésű versét: *Óda elégikus ütemben*.¹⁸ 1989 októberében írta levelében Budapestre: „A magyarok nemzeti és szellemi szabadságukért folytatott küzdelme egész nemzedékem egyik legerősebb, meghatározó eleménye volt.”

Külön fejezet a korabeli közép-európai emigrációban keltett visszhang. A magyar események indították például Pavel Tigríd cseh emigránst arra, hogy megkezdje New Yorkban a Svedectví (Tanúság) című negyedéves folyóirat kiadását. A lengyel emigráció meghatározó párizsi folyóirata, a Jerzy Giedroyc által szerkesztett Kultura közli Milosz említett versét, továbbá a *Węgry (Magyarország)* című antológiához írt bevezetőjét (amelyben fiatal magyar költők mellett Kende Péter tanulmánya olvasható újabb történelmünkről, valamint Hungaricus/Fekete Sándor röpirata a magyar helyzetről).¹⁹ Az 1966-os *Gloria victis* emigráns költői, a bolgár Sawa Unger-Manolowa, a cseh Ján Klánsky,²⁰ a román Leonida Lutotovici, a szlovák Jožo Zvonár Tień²¹ az együttérzés és a közép-európai sorsközösség hangját szólaltatják meg. A szlovák költő versének például az a címe: *Budapesti felvonás (Dejstvo: Budapest)*, a befejező sorok az egymásrautaltságot hangsúlyozzák: „A Gondviselés ezt úgy akarta / rátaláljon Budapest s Pozsony / a közös balsors által is egymásra.”

Évtizedeken keresztül kísértett a magyar Október emléke Közép-Európában. Jó példa erre Josef Jedlička cseh író²² *Az élet útjának felén* című elbeszélésének megcenzúrázott szövege. Az 1966-os kiadásban nem jelenhettek meg az '56-os Budapest apokaliptikus képeit megrajzoló mondatok, amelyeknek egyébként fontos szerepük volt a mű üzenetében. A teljes szöveg csak az 1994-es kiadásban látott napvilágot. Magyarul pedig 2006-ban jelent meg az úvidéki Hídban.²³ A prágai tavasz idején kimondatlanul is ott volt a csehszlovákiai közvélemény, értelmiség és politikusok tudatában az 1956-os Budapest. Antoni J. Liehm a svájci Gazette de Lausanne-nak adott január 31-i

interjújában (*A békés forradalom* címen jelent meg) mondta: „...hogy az első lépést a létező mechanizmus keretében tudjuk megtenni. Különben az 1956-os Budapest megismétlődése fenyeget.”²⁴

A történelmi csehszlovák év eseményeiből tudjuk, hogy amikor Oswald Machotka a prágai hetilapban Nagy Imre tragédiájáról írt,²⁵ mekkora fölháborodással reagáltak rá a magyar elvtársak.

Nagyon tanulságos, hogy a horvát Miroslav Krleža naplójegyzeteiben 1968 eseményeire reflektálva szól a magyar '56-ról. Amikor eljutnak hozzá a hírek a lengyel egyetemisták tiltakozásáról Mickiewicz darabjának színházi programról történt levétele miatt, az '56-os Budapest képei rémlehetnek föl előtte.²⁶ Így kapcsolódik össze előtte a magyar forradalom, a lengyel március és a prágai események. Akarva-akaratlanul egy közép-európai paradigma rajzolódik ki előttünk.

JEGYZETEK

¹ Adam Ważyk (1905–1982) a 20. századi lengyel költészet jelentős alakja. Kommunista párttag, épp magyarországi tapasztalatai ábrándították ki az ideológiából és gyakorlatából. Budapesti tartózkodásáról Gömöri György írt *Jegyzetek egy 1956-os vershez* címmel megjelent visszaemlékezésében (Unió, 1989/5, december).

² Dobrica Cosić a 20. századi szerb irodalom képviselője. Kommunista partizán volt, majd politikus, az 1950-és évektől prózaíró és publicista. Az 1960-as évek végétől szembeszállt a titói politikával, a '80-as évek végétől a szerb nacionalizmus képviselője, 1992–93-ban (kis) Jugoszlávia köztársasági elnöke.

³ *Sedam dana u Budimpešti* címmel jelent meg könyv alakban 1957-ben Belgrádban, magyarul pedig Szabadkán *Hét nap Budapesten* címen a szerző előszavával, azzal a megjegyzéssel, hogy nem tartalmazza az összes följegyzését.

⁴ Cosić, Dobrica, *Hét nap Budapesten*, Subotica (Szabadka), 1957, 45.

⁵ *I. m.*, 7.

⁶ Tamara Nikčević interjújában a Dani című belgrádi napilapban, 2009. április 17.

⁷ VOĐOPIVEC, Peter, *A magyar felkelés visszhangja Szlovéniában*, Limes, 2006/3.

⁸ Hanna Adamiecka (1931–1957) nem teljesen tisztázott okokból 1957 június 1-én öngyilkosságot követett el.

⁹ Wiktor Woroszyński (1927–1996) lengyel költő, író, műfordító, irodalomtörténész, ellenzéki aktivista, a hadilápot idején internáltak.

¹⁰ *A Magyarországi napló* lengyelül először a Nowa Kultura című lapban jelent meg folytatásokban, magyarul pedig szamizdatban először Kerényi Grácia fordításában 1984-ben a Magyar Október Kiadónál. Az 1989-ben ki egészített részt D. Molnár István fordította.

¹¹ Gömöri György bevezetőjében ír erről Woroszyński *A határ átlépése* címmel magyarul megjelent verseinek és prózai írásainak általa összeállított és részben fordított kötetében (Budapest, 2013).

¹² Mihai Beniuc (1907–1988) Arad vidékéről származó román költő, író. Az ötvenes években a sztalinizmus híve, később román nacionalizmusra cseréli kommunista meggyőződését.

¹³ Részletesen tárgyalja a román politika reakcióit Stefan Bottoni *Kényszerből stratégia: a román állambiztonság válaszlépései a magyar forradalomra (1956–1958)* című tanulmányában. *Folyamatok a változásban*, szerk. FEDINEC Csilla, ABLONCZY Balázs, Budapest, 2005, 221–254.

¹⁴ Oldrich TUMA, *A magyar forradalom hatása Csehszlovákiában, 1956–1968*, Budapest, 2006; *Madarské povstání za svobodu = Madarské povstání 1956*, Sborník textu, Praha, 2007. A jelenséget magyarítja: BERKES Tamás, *Az ötvenhatos cseh passzivitás okai és értelmezése*, Múltunk, 2007/1, 104–121.

¹⁵ Zdenek MLYNÁR, *Kreml felől jó a fagy*, Budapest, 1987, 37.

¹⁶ Jozef LEIKERT, *Slovenskí spisovatelia roku 1956 a ich reakcie na události v Madarsku = Madarská revolucia roku 1956 a Slovensko – Az 1956-os forradalom és Szlovákia*, szerk. Edita IVANICKOVÁ – SIMON Attila, Fórum Intézet, Somorja, 2006, 93–105.

¹⁷ Gömöri György válogatásában jelent meg 1986-ban Londonban a *Polscy poeci o węgierskim Październiku (Lengyel költők a magyar októberről)* című antológia, Varsóban látott napvilágot 1986-ban szamizdat kiadásban a *My a Wy – Mi és Ti* című kétnyelvű válogatás. 1996-ban Poznańban jelent meg a *Polskim piórem o węgierskim Październiku (Lengyel tollal a magyar Októberről)* című antológia D. Molnár István összeállításában az ottani Magyar Tanszék kiadásában, amelyet bővített változatban 2006-ban bocsátott közre magyarul a Magyar Írószövetség és a Ráció Kiadó.

¹⁸ Veno Taufer 1933-ban született, a '80-as és '90-es években a Szlovén Írószövetség elnöke, a Vilenica közép-európai írótalálkozó szervezője, Budapesten 1989-ben Bethlen Gábor-díjat kapott. Verse és idézett levele a Hittel 1989/24. számában olvasható.

¹⁹ *Węgry. Dokumenty*, Instytut Literacki, Paryż, 1960, 126.

²⁰ Radko-Klein-Klánský (1928–2008) cseh költő 1948-ban emigrált, az Egyesült Államokban, St. Louisban volt egyetemi tanár.

²¹ Jozef Zvonár Tieň (1919–1989) szlovák költő, műfordító, 1966-tól a BBC szlovák adását irányította.

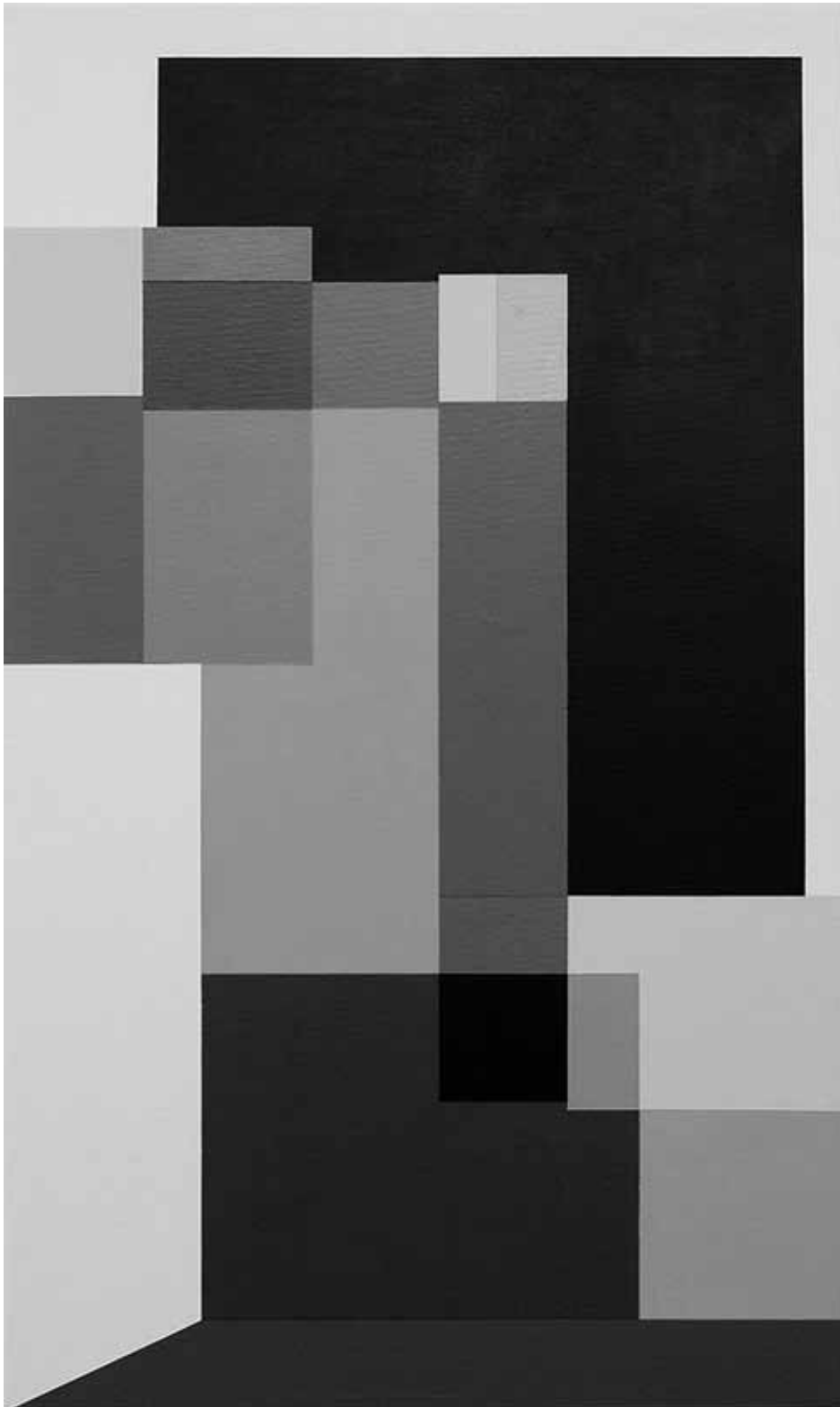
²² Josef Jedlička (1927–1990) az '50-es évek végén indult cseh prózai újhullám képviselője, 1968 után a Német Szövetségi Köztársaságba emigrált, a Szabad Európa Rádió cseh szekciójának munkatársa volt. Itt köszönöm Pató Mártának, hogy fölhívta rá a figyelmemet.

²³ Kollár Árpád fordításában. Híd, 2006/10, 74–82.

²⁴ Antoni J. Liehm (1924) közíró, szerkesztő 1969-ben hagyta el Csehszlovákiát, 1984-ben alapította meg Párizsban a közép-európai közvetítés feladatát vállaló Lettre Internationale című folyóiratot. Az említett interjú csehül az újraengedélyezett Literární Listy című hetilap első számában március 1-jén jelent meg. Berkes Tamásnak köszönöm, hogy figyelmembe ajánlotta.

²⁵ *Egy másik évforduló*, Literární Listy, 1968/16, 13.

²⁶ Mann Jolán mutatta be áttekintésében Krleža naplójegyzeteinek '56-os vonatkozásait. Republika, (Zágráb), 2006/11, 31–76.

Szín-Tér-Forma 1., 2016